

تحلیل جامعه‌شناختی نظم اجتماعی با توجه به انواع هنجارگرایی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن

سهیلا صادقی فسایی^۱

احسان امینیان^۲

تاریخ پذیرش: ۹۳/۹/۳

تاریخ دریافت: ۹۳/۱/۲۱

چکیده

هنجارهای اجتماعی، مقررات و انتظاراتی هستند که با آن جامعه رفتار اعضای خود را هدایت می‌کند و براساس فرآیند کنترل اجتماعی، مشروعیت سیاسی و رویه‌های اعمال عدالت در زمینه حاکمیت، نظم اجتماعی در جامعه تضمین می‌شود. در این پژوهش تأثیر متغیرهای مستقل مرتبط با سه زمینه کنترل اجتماعی، عدالت رویه‌ای و سرمایه اجتماعی بر متغیر وابسته یعنی هنجارگرایی و ابعاد چهارگانه آن (متعهدانه، مصلحت‌گرایانه، اجبارگرایانه و عادت‌گرایانه) در شهر تهران بررسی شده است. روش پژوهش، پیمایش و ابزار استفاده‌شده پرسشنامه است. جمعیت آماری پژوهش، افراد بالای ۱۸ سال ساکن شهر تهران بود که براساس فرمول کوکران و روش نمونه‌گیری - احتمالی خوشه‌ای چندمرحله‌ای، در نهایت ۴۰۰ نفر انتخاب شدند. نتایج نشان داد میانگین رتبه‌ای هنجارگرایی ۲/۸۱ از ۵ بوده است. متغیرهای مستقل سن، پایگاه اقتصادی - اجتماعی، کنترل رسمی، کنترل غیررسمی، خودکنترلی، قطعیت مجازات، عدالت رویه‌ای، مشروعیت سیاسی، تعهد دینی، سرمایه اجتماعی و فردگرایی ارتباط معنادار با متغیر هنجارگرایی دارند. براساس نتایج تحلیل رگرسیون نیز متغیرهای مستقل تعهد دینی، خودکنترلی، فردگرایی، مشروعیت سیاسی، عدالت رویه‌ای و قطعیت مجازات به اندازه ۰/۴۲۹ از کل واریانس متغیر وابسته هنجارگرایی را در شهر تهران نشان می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، عدالت رویه‌ای، کنترل اجتماعی، نظم

اجتماعی، هنجارگرایی.

۱. دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تهران (ssadeghi@ut.ac.ir)

۲. کارشناس ارشد پژوهش دانشگاه تهران (ehsan_aminian@ut.ac.ir) (نویسنده مسئول)

مقدمه و طرح مسئله

هر جامعه‌ای برای تنظیم رفتارهای پذیرفته‌شده و جلوگیری از بی‌نظمی، هنجارها و قوانین موجود را مقتدرانه اعمال، هم‌نوایان را تشویق و کج‌رفتاران را تنبیه و بدین‌وسیله شرایط منظم و بهنجار جامعه را تضمین می‌کند. منظور از هنجار اجتماعی، شیوه‌های رفتار، عمل یا اندیشه پذیرفته‌شده در جامعه است که انطباق با آن به واسطه فرآیند اجتماعی شدن فرد تحقق می‌پذیرد. هنجارهای اجتماعی با ضمانت اجرایی همراه‌اند که از آنها در مقابل ناهماهنگی‌ها حمایت می‌کنند (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۷۱۳). از سویی تحول‌های ناگهانی و ناموزون در جوامع، نظام اجتماعی را بی‌ثبات می‌کند. یکی از این نمونه‌ها «نابسامانی» یا «ناهنجاری اجتماعی» است. در این وضعیت که از آن به «آنومیک» تعبیر می‌شود، هنجارهای اجتماعی به دلایل مختلف رعایت نمی‌شود و بدین‌ترتیب جامعه به هرج‌ومرج و بی‌قانونی دچار شده و انواع جرایم و آسیب‌های اجتماعی در جامعه شایع می‌شود و درنهایت فرد و جامعه هر دو متضرر خواهند شد. پیشینه پژوهشی نیز تأییدکننده این ادعا در جامعه ایران است. برای نمونه در پژوهشی درباره مسائل توسعه در ایران، پیگیری نفع فردی به جای نفع جمعی در زندگی اجتماعی یکی از پیامدهای نابرابری در ایران به‌شمار می‌رود. در این بررسی میزان اعتماد افراد به اعتبار و اجرای قوانین و مقررات و ضوابط موجود در سازمان‌های رسمی، در پیوستاری چهار نمره‌ای (اغلب کمتر از ۲ و حتی کمتر از ۱) بیان شده است که خود زمینه‌ساز بسیاری از هنجارشکنی‌ها در سطوح خرد، میانی و کلان نظام اجتماعی می‌شود (رفیع‌پور، ۱۳۷۸). در پژوهش دیگری درباره نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی- فرهنگی در ایران، به مواردی مانند نافرمانی و بی‌اعتباری قانون نزد مردم و وجود پارتی‌بازی اشاره شده است (محسنی، ۱۳۷۵). در واقع جامعه، زمانی به نابسامانی دچار می‌شود که با شکستن هنجارهای اجتماعی به‌تدریج، ارزش‌های اساسی جامعه زیر سؤال رفته و جامعه با جای خالی ارزشی- هنجاری روبه‌رو شود. بنابراین پرداختن به موضوع هنجارهای اجتماعی بسیار ضروری است زیرا برای انسجام اجتماعی و درنهایت تعالی یک جامعه اهمیت دارد؛ بر همین اساس این پژوهش، به آشکارکردن عوامل مؤثر بر رعایت هنجارها و قوانین اجتماعی (هنجارگرایی) با تأکید بر سه شاخص کنترل اجتماعی، عدالت رویه‌ای و سرمایه اجتماعی در کلان‌شهر تهران پرداخته است؛ تا ابتدا میزان گسترده‌گی هنجارگرایی در تهران مشخص و سپس عوامل اجتماعی مؤثر بر شکل‌گیری هنجارگرایی یا تضعیف آن در جامعه

شناسایی شود. هیرشی (۱۹۶۹) در این خصوص گفت که جرم‌شناسی متعارف به بررسی انگیزه‌های مجرم و شناسایی آنها در وقوع جرم می‌پردازد و بسیاری از تئوری‌ها بر لذت افراد از جرم و دلایل قانون‌شکنی آنها تأکید می‌کنند. این موضوع در بسیاری موارد پیچیده است اما راه‌حل عملی در بیان این شرایط، پرداختن به تئوری‌هایی است که دلایل خودکنترلی و نیز پیشگیری انجام اعمال ناشایست از سوی افراد را بیان می‌کند (هیرشی ۱۹۶۹ به نقل از مگوایر^۱ و دیگران، ۲۰۰۰). با توجه به چنین رویکردی، در این پژوهش به جای پرداختن به ناهماهنگی، قانون‌شکنی و انجام دادن جرم (که بر مبنای نظر هیرشی دارای انگیزه‌های پیچیده‌ای است)، به موضوع هم‌نوایی و علت هم‌نوایی افراد با هنجارهای اجتماعی پرداخته شده است و با فهم علل هنجارگرایی، هنجارگریزی و قانون‌شکنی نیز شناسایی و تحلیل خواهد شد.

پیشینه تجربی پژوهش

فیروزجانیان با پژوهشی (۱۳۸۷) در زمینه قانون‌گرایی دریافت که عواملی مانند سن، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، خانواده، جنسیت و تعهد دینی بر پابندی یا پایبند نبودن افراد بر هنجارهای اجتماعی موجود مؤثر است. برای نمونه نوجوانان و افراد کوچک‌تر، کمتر از افراد مسن نسبت به هنجارها و ارزش‌ها پایبندند. افراد مذهبی بیشتر با هنجارهای اجتماعی هم‌نوا هستند و کمتر مرتکب جرم می‌شوند؛ طوری که با افزایش نگرش دینی، نگرش مثبت به قانون نیز افزایش می‌یابد و از تجربه عینی قانون‌گریزی در جامعه کاسته می‌شود. قانون‌گرایی، بروز رفتارهای بهنجار و عامه‌پسند بین افراد تحصیل‌کرده، فراوانی بیشتری دارد. کمیت و کیفیت جرم‌ها بین طبقه‌های پایین جامعه نسبت به طبقه‌های بالا بیشتر است و پایبندی به هنجارهای اجتماعی بین زنان بیشتر از مردان گزارش شده است. با توجه به پژوهش‌های موجود در این زمینه (صداقت، ۱۳۸۴؛ رضایی، ۱۳۸۴؛ فخرایی، ۱۳۷۵؛ رفیع‌پور، ۱۳۸۶؛ افشاری، ۱۳۷۸؛ علیخواه، ۱۳۸۳؛ حاجی‌صفرعلی، ۱۳۸۱؛ دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی، ۱۳۷۵؛ کرمانشاهیان، ۱۳۷۵؛ شمس‌نجم‌آبادی، ۱۳۷۹؛ محسنی، ۱۳۷۸؛ امینیان، ۱۳۹۲). محققان برای قانون‌گرایی و پیشگیری از قانون‌گریزی، راهکارهایی ارائه دادند:

۱. توجه به فرزندان، نظارت و برقراری روابط دوستانه با آنها

۲. تأکید بر ساخت برنامه‌هایی در صداوسیما برای گروه‌های مختلف سنی در زمینه قانون‌گرایی، احترام به هنجارها و پیامدهای قانون‌گریزی
۳. اصلاح و تدوین کتاب‌های درسی در راستای ترویج هنجارگرایی برای دانش‌آموزان
۴. تغییر نگرش امر و نهی در ترویج ارزش‌های دینی به دیدگاه اقناع از سوی کارگزاران دینی و نهادهای فرهنگی
۵. پراکندگی عادلانه‌تر امکانات در جامعه و ایجاد فرصت‌های زندگی برای اقشار آسیب‌پذیر (به نقل از فیروزجائیان، ۱۳۸۷: ۱۴۲-۱۴۰).

بررسی‌های نظری

مفهوم هنجار اجتماعی از دیرباز توجه بسیاری از پژوهشگران و صاحب‌نظران را به خود جلب کرده است. بیشتر تعاریف موجود از هنجار اجتماعی (بیرو، ۱۳۶۶: ۲۴۸-۲۴۹؛ هورتن و هانت، ۱۹۸۴: ۵۴۷؛ آبکرومی و دیگران، ۱۹۸۴: ۱۴۵؛ بودون و بوریکو، ۱۳۸۵: ۷۸۱؛ گولد و کولب، ۱۳۷۶: ۹۱۸؛ عضدانلو، ۱۳۸۴: ۶۷۹) ویژگی‌های مشترکی دارند که مهمترین آنها ناظر بر شیوه یا الگوی پذیرفته‌شده یا مناسب رفتار افراد در جامعه و وجود الزام یا تعهد اجتماعی نسبت به آنهاست (حاجی‌زاده میمندی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۲۸). به تعبیر چلبی هنجار اجتماعی ترکیبی از رابطه اجتماعی^۱ و تعهد^۲ به شمار می‌رود (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۰۹). برخی از ویژگی‌های هنجار اجتماعی عبارت است از: قاعده و معیار، رفتار اجتماعی را مشخص می‌کند؛ اکثریت آن را رعایت می‌کنند، افراد در صورت سرپیچی از آن مجازات می‌شوند (رفیع‌پور، ۱۳۷۸: ۱۸۲). هنجارها با وجود معیار و قاعده بودن رفتار اجتماعی و اجرای آن از سوی بیشتر افراد جامعه، نیروی الزام‌آور دارند که آن را فشار هنجاری می‌نامند که احتمالاً همان جنبه اجباری بودن واقعیت یا پدیده اجتماعی مدنظر دورکیم قلمداد می‌شود. در صورت سرپیچی از قواعد هنجاری، گونه‌ای مجازات یا تنبیه اجتماعی در قالب‌های تمسخر، طرد و انزوا، بی‌احترامی و در نهایت کیفر قانونی، افراد سرپیچی‌کننده را تهدید می‌کند. بنابراین براساس نظریه‌های رفتارگرایی اجتماعی و مبادله، یکی از مهم‌ترین عوامل پایبندی به هنجارهای اجتماعی ترس، نگرانی و پرهیز اعضای جامعه از مجازات‌های اجتماعی است که متعاقب هنجارشکنی بر آنها

اعمال خواهد شد. درواقع نیاز به احترام و پذیرفته‌شدن در اجتماع نقش اساسی بر رعایت هنجارهای اجتماعی دارد؛ چه در وجه ایجابی چه در وجه سلبی (رفیع‌پور، ۱۳۷۸: ۲۳۳-۲۳۵). هنجارها یا ارزش‌های مشترک اجتماعی می‌بایست نسبت به رفتار اجتماعی مشخصی که مشکل یا مسئله نامیده می‌شود قضاوت واحدی داشته باشند. در صورتی که هنجارها یا ارزش‌های اجتماعی قوام و استحکام لازم را نداشته یا درباره آنها توافق وجود نداشته باشد دستیابی به قضاوت واحد نسبت به رفتارهای اجتماعی دشوار و حتی ناممکن می‌شود. همچنین انگیزه عمومی برای کنش اجتماعی نسبت به آن رفتار به وجود نخواهد آمد (مدنی‌قهفرخی، ۱۳۸۲: ۱۳). هیرشی در پژوهشی از کنترل اجتماعی موضوع پیوند اجتماعی را بیان می‌کند. به عقیده او کج‌رفتاری زمانی رخ می‌دهد که پیوند میان فرد و جامعه ضعیف یا گسسته شود (ممتاز، ۱۳۸۱: ۱۱۹). همنوایی یا ناهمنوایی با هنجارهای اجتماعی به چهار عامل وابستگی^۱ فرد به دیگران، تعهد^۲ به رعایت هنجارها، درگیر بودن^۳ در فعالیت‌های متعارف و باورها^۴: به مجموعه ارزشی مشترک بستگی دارد (هیرشی، ۱۹۶۹: ۱۹-۲۰ و ۱۶۲-۱۹۷). به نظر هیرشی جوانان در صورت وجود پیوستگی قوی با الگوهای نقش مثبت یا دیگران مهم از قانون اطاعت خواهند کرد. برای اینکه یک نظام کنترل اجتماعی مؤثر باشد، جوانان باید از مجازات بترسند. بیشتر افراد در زندگی خود، زمان و انرژی محدودی دارند. کسی که کار می‌کند، خانواده‌ای تشکیل داده و سعی می‌کند در حرفه خود موفق باشد، زمان و انرژی اضافی برای انجام جرم را ندارد. از سوی دیگر هیرشی معتقد است اعتقاد ضعیف‌تر احتمال هنجارشکنی را افزایش می‌دهد؛ بنابراین انحراف به علت فقدان اعتقاد به ارزش‌ها و قوانین رخ می‌دهد. (هیرشی به نقل از ممتاز، ۱۳۸۱: ۱۱۹-۱۲۱؛ سیگل، ۲۰۰۷: ۲۳۰-۲۳۱). پژوهش‌های تجربی موجود براساس نظریه پیوند اجتماعی، تأثیر پیوند اجتماعی بر هنجارگرایی را تأیید کرده‌اند (گرینبرگ^۵، ۱۹۹۹؛ تامپسون^۶، ۱۹۸۴: ۱۱-۱۴). هیرشی و گاتفردسون، با در نظر گرفتن اینکه تفاوت‌های ثابتی در گرایش مردم به پذیرش انحراف وجود دارد، ویژگی زیستی-اجتماعی را به نام «خودکنترلی» به مفهوم کنترل اجتماعی افزودند. به عقیده این دو پژوهشگر، افرادی متمایل به انحراف، شخصیتی تکانشی دارند؛ افراد با

---

1. Attachment
2. Commitment
3. Involvement
4. Beliefs
5. Greenberg
6. Thompson

چنین ویژگی شخصیتی، نسبت به احساسات دیگران حساس نبوده، جسمانی، خطرپذیر، کوتاه‌نظر و بی‌تفاوت هستند. این ویژگی‌ها منجر به کاهش خودکنترلی افراد و در نهایت تأثیر مثبت بر رفتار انحرافی خواهد شد (پولاکویسکی^۱، ۱۹۹۴: ۶۲). شکلگیری خودکنترلی بالا در اوایل زندگی فرد و در نتیجه جامعه‌پذیری کامل (گراسمیک^۲، ۱۹۹۳: ۷) بر پیوند اجتماعی افراد در مراحل بعدی زندگی‌شان تأثیر مثبت دارد و بدین ترتیب احتمال وقوع انحراف کاهش می‌یابد (گاتفردسون و هیرشی، ۱۹۹۰: ۸۵؛ آکرس^۳، ۱۹۹۱: ۲۰۱).

بنابراین براساس نظریه کنترل اجتماعی هیرشی، اعتقاد افراد به هنجارها و احترام به قوانین یکی از ابعاد پیوند فرد با جامعه است که با موضوع عدالت رویه‌ای ارتباط برقرار کرده و با بیان میزان درگیر بودن فرد در فعالیت‌های اجتماعی در نقش بُعد دیگر از پیوند فرد با جامعه، با موضوع سرمایه اجتماعی هم‌پوشانی داشته است. توضیح این دو رویکرد در راستای تبیین هر چه بهتر هنجارگرایی ضروری است.

برای مؤثر بودن قانون، مردم باید از آن اطاعت کنند. نظام قانونی ارتباطی تنگاتنگ با اطاعت داوطلبانه مردم دارد و به هم وابسته هستند. پذیرش داوطلبانه تصمیم‌ها، نیاز مجریان قانون را برای تبیین و توجیه هر تصمیم و نظارت بر اجرای آن را کم می‌کند و موجب استفاده از منابع جمعی برای تسهیل اطاعت می‌شود (تیلر، ۲۰۰۱؛ ۲۰۰۲: ۷۹). در این رویکرد بیشتر مردم از قانون اطاعت می‌کنند زیرا قانون را مشروع می‌دانند. به عبارت دیگر قانون، هنجارهای اخلاقی و ارزشی را بیان می‌کند که در سطح گسترده‌ای به وسیله گروه‌های اجتماعی مسلط و تابع پذیرفته می‌شود. درحقیقت مسئولیت پیروی از قانون برای شهروندان درونی می‌شود (تیلر، ۲۰۰۶؛ تیلر و فاگان، ۲۰۰۸: ۲۳۵-۲۳۳؛ تیلر و دارلی، ۲۰۰۰: ۷۱۱-۷۱۷). تیلر نشان داد که مشروعیت، اطاعت از قانون را شکل می‌دهد و اینکه مشروعیت، ریشه در قضاوت‌های عدالت- رویه‌ای^۴ دارد. تیلر برای تعریف عدالت- رویه‌ای، نظریه «ارزش-گروهی» را مطرح می‌کند. این نظریه بر قضاوت‌های افراد درباره رویه‌هایی تأکید دارند که نهادها و افراد در اعمال قانون به کار می‌گیرند. او این نظریه را با معرفی سه عامل گسترش می‌دهد.

۱. بی‌طرفی^۵: به معنای آن که مجریان قانون در برخوردشان با همه، رفتار منصفانه‌ای دارند.

1. Polakowski
2. Grasmick
3. Akers
4. Procedural Justice Judgments
5. Neutrality

۲. اعتماد^۱: به درک مردم از حق و عدالت مجریان قانون اساسی مربوط می‌شود.
۳. اعتبار^۲: با قضاوت‌های مردم درباره جایگاه‌شان در گروه (جامعه) ارتباط مستقیم دارد که متأثر از رفتار بین شخصی‌شان با مجریان قانون است (تیلر، ۲۰۰۸: ۲۱۰). براساس استدلال تیلر، قضاوت‌های عدالت- رویه‌ای تأثیر عمیق بر مشروعیت یک اقتدار و اطاعت از دستورهای مجری قانون می‌گذارد (تیلر و لیند، ۲۰۰۲: ۷۶-۷۷).

مفهوم سرمایه اجتماعی نیز در موضوع هم‌نویسی با هنجارهای اجتماعی نقش کلیدی ایفا می‌کند؛ که اغلب آن را مجموعه‌ای از هنجارهای نظم‌بخش اجتماعی برمی‌شمارند که اعضای گروهی در آن سهم هستند که همکاری میان آنها وجود دارد. به عقیده فوکویاما سرمایه اجتماعی، شکل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیررسمی است که سبب ترویج همکاری بین دو یا چند فرد می‌شود (فوکویاما، ۱۳۸۴: ۱۷۰؛ ۱۳۷۹: ۱۸). پیوند اجتماعی، اعتماد، همبستگی گروهی، پایبندی به تعهدات و همیاری از شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی به‌شمار می‌روند. بدین ترتیب سرمایه اجتماعی به گونه‌ای متناظر با نظم اجتماعی است. افزایش آن تقویت نظم و کاهش آن حاکی از وجود انحراف‌های اجتماعی، جرم‌و جنایت، فروپاشی خانواده، مصرف مواد مخدر، خودکشی و... است. بنابراین چنانچه سرمایه اجتماعی به معنای وجود هنجارهای رفتاری مبتنی بر هم‌فکری باشد، کج‌رفتاری‌های اجتماعی نیز نشانه فقدان سرمایه اجتماعی است (صدیق سروستانی، ۱۳۸۲: ۴۹). درواقع سرمایه اجتماعی در قالب همکاری‌ها، الزام و التزام‌ها و انتظاراتی بین کنشگران به‌وجود می‌آید تا محیطی مطمئن، شبکه‌های آزاد اطلاعاتی و هنجارهایی با ایفای شکل خاصی از رفتار تأسیس شود و افراد گروه به تحریم و تأییدهایی مجبور شوند (کلمن^۳، ۱۹۸۹-۱۹۸۸: ۱۰۲-۱۰۴).

جمع‌بندی نظریه‌ها

در جمع‌بندی نهایی، برای تبیین علل هنجارگرایی و نیز به‌دست‌آوردن فرضیه‌های پژوهش استفاده از نظریه کنترل اجتماعی هیرشی، عدالت- رویه‌ای تام تیلر و رویکردهای نظری مرتبط با سرمایه اجتماعی مفید خواهد بود.

---

1. Trust
2. Dignity
3. Coleman

بر این اساس و با توجه به رویکرد نظری کنترل اجتماعی، افراد به علت کنترل رفتار و تمایلاتشان به وسیله عوامل درونی و بیرونی از قوانین پیروی می‌کنند. در نتیجه زمانی افراد کنش هم‌نویانه نشان می‌دهند که از هر دو جنبه درونی و بیرونی کنترل می‌شوند. درحقیقت قدرت کنترل درونی و بیرونی بر افراد موجب اطاعت از قانون و هم‌نویایی می‌شود. با افزایش خودکنترلی افراد، زمینه هم‌نویایی با هنجارها و قوانین نیز در آنها افزایش می‌یابد. در حالی که کنترل غیررسمی از سوی خانواده، دوستان و افراد دیگر جامعه، زمینه پیروی کردن افراد از قوانین را فراهم می‌کند. در صورت محکم بودن پیوند اجتماعی در جامعه، کنترل بر فرد نیز شدت می‌یابد و افراد به راحتی از قوانین سرپیچی نخواهند کرد. از سوی دیگر براساس رویکرد نظری عدالت-رویه‌ای، وقتی مردم در زندگی روزمره با شیوه‌های اعمال قانون در جامعه روبه‌رو می‌شوند در صورت عادلانه دانستن این رویه‌ها، این موضوع بر رفتار بعدی آنها درباره رعایت قانون مؤثر است. عادلانه بودن رویه‌های اجرا خود بر مشروعیت سیاسی نظام و کارگزاران قانونی تأثیر مثبت دارد. در نتیجه این معادله با هنجارهای اجتماعی (هنجارگرایی) هم‌نویایی خواهد داشت. همچنین پیوند اجتماعی، اعتماد، همبستگی گروهی، پایبندی به تعهدات و همیاری شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی به‌شمار می‌رود. بدین ترتیب سرمایه اجتماعی به گونه‌ای متناظر با نظم اجتماعی است. بنابراین چنانچه سرمایه اجتماعی به معنای وجود هنجارهای رفتاری مبتنی بر همفکری باشد، کج رفتاری‌های اجتماعی نیز نشانه فقدان سرمایه اجتماعی است. در واقع در شرایط فرسایش سرمایه اجتماعی در جامعه منجر به تضعیف پیوندهای عینی و ذهنی میان کنشگران اجتماعی، بی‌اعتمادی افراد نسبت به جامعه، کاهش تعهد، همبستگی و مشارکت اجتماعی و هدایت کنش‌ها به سوی نفع شخصی و فردگرایی خواهد شد. در چنین شرایطی هنجارهای مسلط جامعه به چالش کشیده شده (قانون‌گریزی) و نظم اجتماعی سست می‌شود.

فرضیه‌های اصلی پژوهش

با توجه به مبانی نظری و پیشینه تجربی و در راستای تبیین هنجارگرایی، فرضیه‌هایی پیشنهاد می‌شوند:

الف) فرضیه‌هایی بر مبنای نظریه کنترل اجتماعی:

۱. بین کنترل رسمی و هنجارگرایی ارتباط معنادار وجود دارد.
۲. بین کنترل غیررسمی و هنجارگرایی ارتباط معنادار وجود دارد.

۳. بین خودکنترلی و هنجارگرایی ارتباط معنادار وجود دارد.
- ب) فرضیه‌هایی بر مبنای نظریه عدالت- رویه‌ای:
۴. بین قطعیت مجازات و هنجارگرایی ارتباط معنادار وجود دارد.
۵. بین عدالت- رویه‌ای و هنجارگرایی ارتباط معنادار وجود دارد.
۶. بین مشروعیت سیاسی و هنجارگرایی ارتباط معنادار وجود دارد.
- ج) فرضیه‌هایی بر مبنای نظریه سرمایه اجتماعی:
۷. بین سرمایه اجتماعی و هنجارگرایی ارتباط معنادار وجود دارد.
۸. بین فردگرایی و هنجارگرایی ارتباط معنادار وجود دارد.
- د) سایر فرضیه‌ها (بر مبنای پیشینه تجربی):
۹. بین تعهد دینی و هنجارگرایی ارتباط معنادار وجود دارد.

روش پژوهش

روش پژوهش، پیمایش و ابزار به‌کاررفته پرسشنامه است. جامعه آماری این پژوهش شهروندان تهرانی هستند. در این راستا افراد بالای ۱۸ سال، واحد آماری پژوهش انتخاب شدند که حدود ۶ میلیون نفر برآورد می‌شود. حجم نمونه در شهر تهران براساس فرمول کوکران، ۳۸۴ نفر به‌دست آمد که در نهایت ۴۰۰ نفر در نظر گرفته شد. روش نمونه‌گیری نیز احتمالی خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. همچنین بنا بر ماهیت موضوع اصلی پژوهش، واحد تحلیل فرد است. سطح تحلیل نیز با توجه به روش پیمایش، خرد است.

تعریف مفاهیم و روش سنجش متغیرها

هنجارگرایی: هنجارها شیوه‌های رفتار، کردار و پندار هستند که جامعه آنها را تعیین کرده و مجاز دانسته است (بودون و بوریگو، ۱۳۸۵: ۷۸).

با توجه به اینکه در این پژوهش از پایان‌نامه کارشناسی ارشد استفاده شده است، براساس یک پژوهش کیفی با استفاده از روش نظریه مبنایی^۱، چهار گونه برای هنجارگرایی (همنوایی با هنجارهای اجتماعی) شناسایی شده که بیان جزئیات آن ضروری نیست (امینیان، ۱۳۹۲). این الگوی چهارگانه از هنجارگرایی در این پژوهش بررسی شده است و آزمون آن با روش پیمایش

و ابزار پرسشنامه از اهداف پژوهش به‌شمار می‌رود. در راستای این هدف و به دلیل پژوهشی بودن ابعاد چهارگانه هنجارگرایی، در ادامه با استفاده از تحلیل عامل تأییدی، اعتبار‌سازۀ متغیر هنجارگرایی و ابعاد چهارگانه آن تأمین شده است (تأیید چهارگانه بودن ابعاد هنجارگرایی از دیدگاه کنش‌گران اجتماعی).

ابعاد چهارگانه هنجارگرایی عبارتند از:

۱. **هنجارگرایی متعهدانه:** در این گروه، افراد در فرآیند جامعه‌پذیری، مشروعیت قواعد و قوانین را درونی کرده و اطاعت از آن را لازم و ضروری می‌دانند. در صورت فقدان نظارت اجتماعی و حتی فقدان مجازات‌های اجتماعی، باز هم احتمال هنجارگرایی در فرد بسیار بالاست (امینیان، ۱۳۹۲: ۸۴). از دیدگاه دیگر، هنجارگرایی متعهدانه را می‌توان متناظر با کنش عقلانی معطوف به ارزش بر مبنای دیدگاه ماکس وبر دانست. در این کنش، هدف کنشگر استفاده از ابزارهای معقول برای دستیابی به اهدافی آرمانی و ارزشی است. هدف در کنش عقلانی، ارزش درون‌ذاتی است؛ یعنی هدف این‌گونه کنش در ذات آن نهفته است و جنبه ابزاری ندارد (کوزر، ۱۳۸۶: ۳۰۰؛ آرون، ۱۳۸۶: ۵۶۶).

۲. **هنجارگرایی مصلحت‌گرایانه:** در این گروه، نکته مهم این است که برآورد سود ناشی از همنوایی با هنجارها و مزایا و منافع برای فرد، مبنای کنش هنجارگرایانه است. در این‌گونه همنوایی، توافق فرد برای همنوایی بیشتر متوجه عواقب است نه نظام ارزشی که هنجار براساس آن تعریف شده است (امینیان، ۱۳۹۲: ۸۴). براساس تقسیم‌بندی کنش‌های ماکس وبر، هنجارگرایی مصلحت‌گرایانه، کنش عقلانی معطوف به هدف در نظر گرفته می‌شود. کنشی که ابزار و اهداف آن عقلانی است. در این کنش، هدف کنشگر استفاده از بهترین ابزار برای رسیدن به اهداف است. هدف در این کنش، ارزش برون‌ذاتی دارد؛ یعنی ارزش آن فقط ابزاری است (کوزر، ۱۳۸۶: ۳۰۰؛ آرون، ۱۳۸۶: ۵۶۷).

۳. **هنجارگرایی اجبارگرایانه:** در این گروه، برآورد زیان‌ها و آثار منفی هنجارشکنی مانع از این‌گونه رفتار در فرد می‌شود و بر مبنای اجبار، هنجارگرایی را در پی دارد. در واقع فرد هنجار موجود را نپذیرفته و آن را نامشروع می‌داند اما ترس ناشی از آثار منفی هنجارشکنی و برآورد شدت آن، فرد را به همنوایی مجبور می‌کند (امینیان، ۱۳۹۲: ۸۵). براساس انواع کنش از دیدگاه

وبر، هنجارگرایی اجبارگرایانه همانند هنجارگرایی مصلحت‌گرایانه براساس کنش عقلانی به هدف معطوف است.

۴. هنجارگرایی عادت‌گرایانه: در این گروه آگاهی، مبنای کنش نیست؛ فرد براساس یک الگوی از پیش موجود رفتار می‌کند که در فرآیند روزمره آن را فرا گرفته است. این گروه بر طبیعی بودن هنجارها و همنوایی آنها از سوی فرد تأکید دارند به گونه‌ای که فرد برای وجود هنجارها، جنبه ذاتی قائل است (امینیان، ۱۳۹۲: ۸۵). در هنجارگرایی عادت‌گرایانه، براساس کنش‌های چهارگانه وبر، نوع کنش سنتی و عاطفی است. کنش سنتی بر گذشته ازی استوار است، که در آن به صرف به‌جاماندن کنشی از دوران تاریخی باارزش به‌شمار می‌رود (کوزر، ۱۳۸۶: ۳۰۰؛ آرون، ۱۳۸۶: ۵۶۶). در واقع این کنش، کنشی است که در آن رفتارهایی به سبب تکرارهای مداوم آن به طبیعت ثانویه افراد تبدیل شده است. از این‌رو ممکن است کنش‌های سنتی جنبه عادت برای کنشگر داشته باشند.

کنترل اجتماعی رسمی^۱: مجموعه تدابیری که سازمان‌های رسمی برای حفاظت از قوانین و اجبار افراد به قانون‌گرایی در جامعه به‌کار می‌گیرند (بودون و بوریکا به نقل از سلیمی و داوری، ۱۳۸۶: ۴۵۲). برای سنجش این متغیر، اندازه کنترل رسمی از سوی سازمان‌های رسمی جامعه همچون نیروی انتظامی، دادگاه، شورای حل اختلاف، حراست اداره‌ها و دانشگاه‌ها و... بررسی شده است.

کنترل اجتماعی غیررسمی^۲: واکنش افراد و گروه‌های جامعه مانند خانواده، دوستان و حتی مردم عادی برای حفاظت از هنجارها و قوانین اجتماعی و اجبار افراد به پیروی از آنان است (سلیمی و داوری، ۱۳۸۶: ۵۰۱). برای سنجش این متغیر از معیارهایی مانند رفتار احترام‌آمیز با ارباب‌رجوع، اجرای عادلانه قانون، رفتار منصفانه قضات و پلیس، در نظر گرفتن منافع عموم جامعه و... استفاده شده است.

خودکنترلی^۳: به کنترل درونی هر فرد اشاره دارد. افراد با خودکنترلی پایین به رفتارهای هیجانی و خطرناک‌تر گرایش می‌یابند؛ حال آنکه افرادی که بر هیجان‌ها، رفتارها و میل درونی خود کنترل دارند، هنجارگرایی بالایی دارند (گاتفردسون و هیرشی، ۱۹۹۰). برای سنجش این

---

1. Formal Social Control
2. Informal Social Control
3. Self- Control

متغیر از معیارهایی مانند انجام کاری با فکر و برنامه‌ریزی قبلی، ترجیح تمایل دیگران بر تمایل و رضایت خود، برتر دانستن نظم و قانون نسبت به هیجان و ماجراجویی و... استفاده شده است.

قطعیت مجازات: چگونگی کارکرد نظام تنبیهی جامعه را بررسی می‌کند. در صورت وجود نظام تنبیهی قوی، ترس از قانون‌شکنی در جامعه افزایش می‌یابد و افراد به راحتی هنجارها و قوانین را نادیده نمی‌گیرند زیرا احتمال مجازات بالا می‌رود (برن و مسمیت؛ ۱۹۹۵: ۳۳۲ ° ۳۳۵). برای سنجش متغیر قطعیت مجازات از معیارهایی مانند فرار از مجازات با پرداخت رشوه، دستگیری حتمی فرد قانون‌شکن و... استفاده شده است.

عدالت- رویه‌ای: به روش اعمال قوانین مربوط می‌شود. دیدگاه مردم از عادلانه یا ناعادلانه بودن روش اعمال قوانین از سوی مجریان قانون بر اطاعت آنان از قوانین اثر می‌گذارد (تیلر، ۲۰۰۶). برای سنجش این متغیر از معیارهایی مانند اعتراض دیگران به نقض قوانین، بدبینی مردم به فرد قانون‌شکن، بی‌تفاوتی جامعه نسبت به قانون‌گریزی و... استفاده شده است.

مشروعیت سیاسی: به معنای پذیرش اقتدار نظام سیاسی و کارگزاران آن از سوی مردم است. برای سنجش آن، صلاحیت و محبوبیت قانون‌گذاران و مجریان قانون از نظر پاسخگویان بررسی شد (تیلر، ۲۰۰۲) برای سنجش این متغیر از معیارهایی مانند صلاحیت مسئولان نظام، وضع قوانین مناسب در جامعه، شایستگی قضات، صلاحیت نمایندگان مجلس و... استفاده شده است.

سرمایه اجتماعی: وابسته به شبکه اجتماعی است که هر فرد در آن به اجبار زندگی می‌کند و به افراد آشنا مربوط می‌شود. (گرنفل، ۱۳۸۹: ۳۳۳). این متغیر از سه بعد بررسی شده است. الف) اعتماد اجتماعی: ۱. اعتماد شخصی (علی‌خواه، ۱۳۸۳؛ موسوی، ۱۳۸۷) و ۲. اعتماد عمومی (ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، ۱۳۸۰: ۲۵۲؛ ب) فعالیت در تشکلهای اجتماعی (تیموری، ۱۳۹۱؛ ج) روابط و شبکه‌های اجتماعی (همان).

1. Certainty of Punishment
2. Procedural Justice
3. Political Legitimacy
4. Social Capital

تعهد دینی^۱: درباره پایبندی فرد به آیین‌های مذهبی است؛ که با شرکت افراد در مناسک فردی و جمعی سنجیده می‌شود (فیروزجائیان، ۱۳۸۸). برای سنجش این متغیر از گویه‌هایی مانند به‌جا آوردن نمازهای واجب، روزه، پرداخت خمس و... استفاده شده است.

ارزش^۲ و پایایی^۳

ارزش: در این پژوهش برای سنجش اعتبار پرسش‌ها از اعتبار صوری^۴ استفاده شد، به‌گونه‌ای که پرسش‌های طرح‌شده برای سنجش مفاهیم اصلی پژوهش از سوی تعدادی از کارشناسان و متخصصان داور و ارزیابی، سپس برخی از پرسش‌ها انتخاب و «ساخت» داده شدند. همچنین برای تأمین اعتبار سازه، از تحلیل عامل تأییدی استفاده شده است. بر همین اساس تحلیل عامل مربوط به متغیر وابسته در ادامه ارائه خواهد شد. در این خصوص مقادیر همبستگی بالای ۰/۵ مقادیر پذیرفته‌شده هستند.

جدول ۱. مقدار بار عاملی (اعتبار) ابعاد هنجارگرایی

بار عاملی	معیارها	عنوان عامل	معرف
۰/۶۱	به نظرم همه قوانین جامعه را باید رعایت کرد.	هنجارگرایی متعهدانه	هنجارگرایی (همنوايي)
۰/۷۹	وقتی همه در جامعه از قانون سرپیچی می‌کنند، نیازی به حساسیت برای پیروی از قانون نیست.		
۰/۷۸	در صورت پیروی نکردن مجریان قانون، من نیز از قانون پیروی نمی‌کنم.		
۰/۷۵	ممکن است به قانونی اصلاً عقیده نداشته باشم، اما در صورت سودمند بودن اجرای آن، رعایت می‌کنم.	هنجارگرایی مصلحت‌گرایانه	هنجارگرایی (همنوايي)
۰/۸۵	در صورت نیاز برای دستیابی به منافع خود، هر قانونی را رعایت می‌کنم.		
۰/۵۷	باید هر قانونی را برای به‌دست آوردن اعتبار و احترام نزد دیگران رعایت کنیم.		
۰/۷۲	ترس از مجازات‌شدن، مهمترین علت رعایت قانون است.	هنجارگرایی اجبارگرایانه	هنجارگرایی (همنوايي)
۰/۷۳	با وجود سودمند بودن قانون‌شکنی برای من، به‌خاطر مجازات‌نشدن از آن سرپیچی نمی‌کنم.		
۰/۷۹	ممکن است قانونی را قبول نداشته باشم، اما به‌علت ترس از زیان‌های قانون‌شکنی، آن را رعایت می‌کنم.		
۰/۵۵	همیشه متأثر از جمع و دیگران، قانون یا هنجاری را رعایت می‌کنم.		

1. Religious Commitment
2. Validity
3. Reliability
4. Face Validity

ادامه جدول ۱. مقدار بار عاملی (اعتبار) ابعاد هنجارگرایی

معرف	عنوان عامل	معیارها	بار عاملی
	هنجارگرایی عادت گرایانه	از قوانین پیروی می‌کنم، بدون آنکه درباره‌ی درستی یا نادرستی آن تحقیق کنم.	۰/۸۰
		برای رعایت یک قانون از قبل دانستنش ضروری نیست، همین‌که مانند دیگران رفتار کنیم، کافی است.	۰/۷۷
Kmo: ۰/۶۷ Bartlett's Test: ۸۸۶/۸۸ Df: ۶۶ Sig: ۰/۰۰۰ Total Varians: ۶۰/۲۹			

براساس جدول ۱، نتایج آزمون KMO که برابر ۰/۶۷ و نتایج آزمون بارتلت نیز در سطح معناداری کمتر از ۰/۰۱ شد بیانگر آن است که داده‌ها تقلیل‌پذیر به عامل‌های زیربنایی و بنیادی است. همچنین در ورای معیارها چهار عامل پنهان وجود دارد. واریانس کل نشان‌دهنده‌ی آن است که در مجموع، هر چهار عامل توانسته است ۶۰/۲۹ درصد از واریانس ۱۲ معیار مربوط به مقیاس هنجارگرایی را تبیین کند.

پایایی: یا قابلیت اعتماد، نشان‌دهنده‌ی ثبات پژوهش است. در این پژوهش برای تعیین پایایی، از روش توافق داخلی استفاده شده است که مهم‌ترین شاخص آن آلفای کرونباخ است.

جدول ۲. مقادیر ضرایب قابلیت اعتماد مقیاس‌های اندازه‌گیری

متغیر	آلفای کرونباخ	ابعاد	آلفای کرونباخ
		متعهدانه	۰/۸۷
هنجارگرایی	۰/۷۵	مصلحت‌گرایانه	۰/۷۸
		اجبارگرایانه	۰/۸۰
		عادت‌گرایانه	۰/۸۳
متغیر	آلفای کرونباخ	متغیر	آلفای کرونباخ
کنترل غیررسمی	۰/۸۸	تعهد دینی	۰/۸۲
سرمایه اجتماعی	۰/۸۵	عدالت‌رویه‌ای	۰/۸۵
ابعاد سه‌گانه سرمایه اجتماعی:		قطعیت مجازات	۰/۷۲
۱. فعالیت در تشکل‌های اجتماعی	۰/۷۵	مشروعیت سیاسی	۰/۷۰
۲. روابط و شبکه‌های اجتماعی	۰/۷۴	کنترل غیررسمی	۰/۶۳
۳. اعتماد اجتماعی	۰/۸۴		

یافته‌های پژوهش

تحلیل توصیفی داده‌ها: ۵۴ درصد پاسخگویان، زن و ۴۶ درصد نیز مرد هستند. توزیع سنی پاسخگویان نشان می‌دهد که گروه سنی ۲۱-۳۰ سال با ۲۸/۵ درصد بیشترین فراوانی را داشتند و میانگین سنی نیز ۳۸ سال است. همچنین ۷۰ درصد پاسخگویان متأهل و ۲۸ درصد مجرد هستند. نزدیک به ۶۵ درصد افراد نیز مدرک دیپلم و لیسانس داشته‌اند. میانگین درآمدی پاسخگویان، یک میلیون و صد و شصت و چهار هزار تومان بوده است. توزیع فراوانی شاخص پایگاه اقتصادی- اجتماعی بیانگر آن است که بیش از نیمی از پاسخگویان، در طبقه متوسط و افراد با جایگاه اقتصادی- اجتماعی پایین، با نزدیک به ۳۰ درصد فراوانی در جایگاه قرار دارند. در ادامه توزیع پاسخگویان بر مبنای متغیرهای اصلی پژوهش بر اساس میانگین رتبه‌ای بیان شده است.

جدول ۳. چگونگی توزیع پاسخگویان بر اساس متغیرهای اصلی در نمونه بررسی شده

متغیرهای مستقل	میانگین رتبه‌ای از ۵ نمره	متغیرهای وابسته	میانگین رتبه‌ای از ۵ نمره
کنترل رسمی	۲/۱۴ (متوسط رو به پایین)	هنجارگرایی کل	۲/۸۱ (تقریباً متوسط)
کنترل غیررسمی	۲/۵۰ (متوسط رو به پایین)	ابعاد هنجارگرایی	میانگین رتبه‌ای از ۶ نمره
خودکنترلی	۲/۸۰ (تقریباً متوسط)	هنجارگرایی متعهدانه	۳/۰۸ (متوسط)
عدالت- رویه‌ای	۱/۷۷ (ضعیف)	هنجارگرایی مصلحت‌گرایانه	۱/۲۸ (ضعیف)
مشروعیت سیاسی	۲/۳۲ (متوسط رو به پایین)	هنجارگرایی اجبارگرایانه	۱/۱۴ (ضعیف)
قطعیت مجازات	۲/۲۵ (متوسط رو به پایین)	هنجارگرایی عادت‌گرایانه	۰/۶۴ (خیلی ضعیف)
تعهد دینی	۲/۸۶ (تقریباً متوسط)		
سرمایه اجتماعی	۱/۸۷ (ضعیف)		
فردگرایی	۱/۳۳ (ضعیف)		

نکته مهم در جدول ۳ آن است که از میان ابعاد چهارگانه هنجارگرایی، هنجارگرایی متعهدانه بیشترین فراوانی را میان کنشگران تهرانی دارد و سه بعد دیگر با اختلاف بسیار زیادی در رتبه‌های بعدی هنجارگرایی قرار دارند؛ که این نشان‌دهنده میزان بالای تعهد هنجاری و رعایت قوانین اجتماعی بر اساس یک باور درونی بین کنشگران تهرانی است. همچنین در خصوص نمونه‌های بارز هنجارگرایی، حفظ اموال عمومی، پرداخت به موقع قبوض آب، برق و تلفن و پرداخت بلیت در اتوبوس‌های شهری بیشترین فراوانی را بین پاسخگویان داشته‌اند. نکته دیگر

اینکه درخصوص متغیر کنترل رسمی، نیروی انتظامی را (با میانگین ۲/۷۱ از ۵) قوی‌ترین سازمان کنترل رسمی در جامعه دانسته و پس از آن وزارت اطلاعات (با میانگین ۲/۶۶) و دادگاه‌ها (با میانگین ۲/۴۵) قرار دارند.

تحلیل تبیینی داده‌ها: در این بخش ابتدا روابط دوجه‌دوی متغیرها بیان شده و سرانجام پیش‌بینی متغیر وابسته با استفاده از تحلیل رگرسیون چندمتغیری انجام شده است.

آزمون فرضیه‌های پژوهش

در این بخش، ابتدا روابط مربوط به برخی از متغیرهای زمینه‌ای (جنس، سن و پایگاه اقتصادی-اجتماعی) با هنجارگرایی و ابعاد چهارگانه آن بیان شده، سپس آزمون فرضیه‌های اصلی پژوهش شرح داده خواهد شد.

جدول ۴. آزمون تفاوت میانگین بین جنس و هنجارگرایی (و ابعاد چهارگانه هنجارگرایی)

متغیرهای وابسته	متغیر مستقل: جنس	فراوانی	میانگین هم‌نواپی	انحراف معیار	مقدار T	سطح معناداری
هنجارگرایی	مرد	۱۸۵	۲۰/۷۵	۶/۳۵	۲/۵۳	۰/۰۱۲
	زن	۲۱۵	۲۲/۶۷	۷/۷۴		

براساس نتایج این جدول، متغیر جنس فقط با هنجارگرایی ارتباط معنادار دارد و با ابعاد چهارگانه هنجارگرایی ارتباط معناداری ندارد؛ به همین دلیل داده‌های آن بیان نشده است. بر این اساس زنان بیشتر از مردان با هنجارهای اجتماعی هم‌نواپی می‌کنند.

جدول ۵. آزمون‌های همبستگی پیرسون بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته هنجارگرایی

متغیرهای مستقل	هنجارگرایی R	هنجارگرایی Sig	متغیرهای مستقل	هنجارگرایی r	هنجارگرایی Sig
سن	۰/۱۹۱	۰/۰۰۰	عدالت- رویه‌ای	۰/۴۰۹	۰/۰۰۰
پایگاه اقتصادی-اجتماعی	۰/۱۴۲	۰/۰۰۴	مشروعیت سیاسی	۰/۴۲۰	۰/۰۰۰
کنترل رسمی	۰/۳۷۵	۰/۰۰۰	فردگرایی	-۰/۴۳۱	۰/۰۰۰
کنترل غیررسمی	۰/۳۴۹	۰/۰۰۰	تعهد دینی	۰/۴۱۵	۰/۰۰۰
خودکنترلی	۰/۴۱۵	۰/۰۰۰	سرمایه اجتماعی	۰/۲۷۸	۰/۰۰۰
قطعیت مجازات	۰/۲۳۲	۰/۰۰۰			

یافته‌ها حاکی از آن است که متغیرهای مستقل سن، پایگاه اقتصادی- اجتماعی، کنترل رسمی، کنترل غیررسمی، خودکنترلی، قطعیت مجازات، عدالت- رویه‌ای، مشروعیت سیاسی، تعهد دینی و سرمایه اجتماعی با متغیر وابسته هنجارگرایی ارتباط معنادار ($Sig < 0.05$) و مستقیم (به دلیل مثبت بودن ضریب پیرسون) دارد. بدین معنا که با افزایش هر یک از این متغیرهای مستقل، میزان هنجارگرایی افراد افزایش می‌یابد و برعکس. همچنین متغیر مستقل فردگرایی با متغیر وابسته هنجارگرایی ارتباط معنادار و معکوس (به دلیل منفی بودن ضریب پیرسون) دارد. بر این اساس با افزایش فردگرایی، میزان هنجارگرایی کاهش می‌یابد و برعکس.

براساس شدت روابط دوه‌دوی متغیرهای نامبرده، به ترتیب متغیرهای فردگرایی، مشروعیت سیاسی، خودکنترلی، تعهد دینی و عدالت- رویه‌ای نسبت به سایر متغیرها، ارتباط بیشتری با متغیر وابسته هنجارگرایی دارند؛ هرچند کیفیت این پنج رابطه در دامنه +۱ تا -۱، متوسط ارزیابی می‌شود. در ادامه برای کمک به درک روابط بیان شده، نتایج حاصل از آزمون همبستگی میان متغیرهای مستقل و ابعاد چهارگانه هنجارگرایی بیان شده است. توضیحات بیشتر در این مورد در بخش تحلیل رگرسیون و نیز نتیجه‌گیری بیان خواهد شد.

جدول ۶. آزمون‌های همبستگی پیرسون بین متغیرهای مستقل و متغیرهای وابسته ابعاد چهارگانه

عادت‌گرایانه		اجبارگرایانه		مصلحت‌گرایانه		متعهدانه		متغیرهای مستقل
Sig	R	Sig	R	Sig	R	Sig	R	
۰/۰۰۰	۰/۱۸۳	۰/۱۳	-۰/۱۲۵	۰/۰۳۱	۰/۱۰۸	۰/۰۱۲	۰/۱۲۵	سن
۰/۴۲۰	۰/۰۴۰	۰/۰۱۹	۰/۱۱۷	۰/۱۶۴	۰/۰۷۰	۰/۱۹۵	۰/۰۶۵	پایگاه اقتصادی- اجتماعی
۰/۰۰۰	۰/۲۲۷	۰/۰۰۲	-۰/۱۵۷	۰/۰۰۰	۰/۲۰۸	۰/۰۰۰	۰/۳۱۳	کنترل رسمی
۰/۰۰۰	-۰/۲۱۸	۰/۰۲۶	-۰/۱۱۱	۰/۰۴۷	۰/۰۹۹	۰/۰۰۰	۰/۳۳۶	کنترل غیررسمی
۰/۰۰۰	-۰/۳۰۳	۰/۰۱۴	-۰/۱۲۳	۰/۴۶۱	۰/۰۳۷	۰/۰۰۰	۰/۲۸۱	خودکنترلی
۰/۰۰۱	-۰/۱۷۱	۰/۰۰۱	-۰/۱۶۰	۰/۱۵۶	۰/۰۷۱	۰/۰۰۰	۰/۲۲۵	قطعیت مجازات
۰/۳۵۰	۰/۰۴۷	۰/۰۰۰	-۰/۱۸۱	۰/۰۰۰	۰/۰۲۴	۰/۰۰۰	۰/۳۱۴	عدالت- رویه‌ای
۰/۷۳۵	۰/۰۱۷	۰/۰۱۷	-۰/۱۱۹	۰/۰۰۰	۰/۲۹۱	۰/۰۰۰	۰/۲۷۰	مشروعیت سیاسی
۰/۶۸۹	-۰/۰۲۰	۰/۰۰۰	-۰/۲۰۰	۰/۰۶۶	۰/۰۹۲	۰/۰۰۰	۰/۳۳۸	تعهد دینی
۰/۲۴۳	۰/۰۵۹	۰/۰۰۰	-۰/۲۰۷	۰/۰۰۰	۰/۲۷۰	۰/۰۰۰	۰/۲۱۰	سرمایه اجتماعی
۰/۰۰۰	۰/۳۴۸	۰/۰۰۴	۰/۱۴۳	۰/۶۱	-۰/۰۹۶	۰/۰۰۰	-۰/۳۹۹	فردگرایی

رگرسیون چندمتغیره

با روش تحلیل رگرسیون اثر خالص هر متغیر و سهم نسبی آن در پیش‌بینی متغیرهای وابسته به‌دست می‌آید. در ضمن در این تحلیل از روش گام‌به‌گام^۱ استفاده شده است و تأثیر هر یک از متغیرهای مستقل با متغیر وابسته هنجارگرایی و در ادامه با ابعاد چهارگانه آن، جداگانه محاسبه و تحلیل خواهد شد.

جدول ۷. رگرسیون چندمتغیره (متغیر وابسته هنجارگرایی)

متغیرها	ضریب رگرسیون استاندارد نشده (b)	ضریب رگرسیون استاندارد (Beta)	T	سطح معناداری
مقدار ثابت	۴۳/۱۲۶	-	۱۱/۸۴۹	۰/۰۰۰
خودکنترلی	۰/۶۱۳	۰/۲۵۰	۵/۷۶۳	۰/۰۰۰
قطعیت مجازات	-۰/۴۱۹	-۰/۰۹۳	-۲/۱۰۶	۰/۰۳۶
عدالت- رویه‌ای	۰/۳۹۴	۰/۱۳۷	۲/۵۳۲	۰/۰۱۲
مشروعیت سیاسی	۰/۴۳۲	۰/۱۷۸	۳/۱۸۱	۰/۰۰۲
تعهد دینی	۰/۵۴۳	۰/۲۸۱	۳/۳۶۳	۰/۰۰۰
فردگرایی	-۰/۵۳۴	-۰/۱۹۴	-۴/۲۳۷	۰/۰۰۰
تحلیل واریانس: ۴۲/۱۰۳	معناداری: ۰/۰۰۰	ضریب تعیین: ۰/۴۲۹		
	ضریب تعیین تعدیل شده: ۰/۴۱۹			

بر اساس اجرای روش رگرسیون گام‌به‌گام و با توجه به معناداری معادله رگرسیونی و اندازه ضریب بتا، به ترتیب متغیرهای مستقل زیر بیشترین تأثیر علی را بر متغیر وابسته هنجارگرایی و نقش مهمی در پیش‌بینی تغییرات هنجارگرایی دارند: ۱. تعهد دینی؛ ۲. خودکنترلی؛ ۳. فردگرایی؛ ۴. مشروعیت سیاسی؛ ۵. عدالت-رویه‌ای؛ ۶. قطعیت مجازات. این شش متغیر تا ۴۲ درصد پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته هنجارگرایی را امکان‌پذیر می‌کنند. همچنین داده‌های مربوط به متغیرهایی که در این معادله معنادار نبوده‌اند، در جدول ۷ نیامده است. در ادامه نتایج تحلیل رگرسیون متغیرهای مستقل با ابعاد چهارگانه هنجارگرایی نیز ارائه خواهد شد.

جدول ۸. معادله رگرسیونی بین متغیرهای مستقل و هنجارگرایی

متغیرهای مستقل	متعهدانه		مصلحت‌گرایانه		اجبارگرایانه		عادت‌گرایانه	
	Sig	Beta	Sig	Beta	Sig	Beta	Sig	Beta
کنترل رسمی	۰/۰۰۲	۰/۱۵۶	۰/۱۸۹	۰/۰۷۵	۰/۹۰۰	-۰/۰۰۸	۰/۳۶۱	۰/۰۵۲
کنترل غیررسمی	۰/۰۰۸	۰/۱۳۲	۰/۲۵۷	-۰/۰۶۲	۰/۷۷۷	-۰/۰۱۶	۰/۰۱۷	-۰/۱۳۴
خودکنترلی	۰/۱۵۶	۰/۰۷۰	۰/۶۰۰	-۰/۰۲۵	۰/۵۷۵	۰/۰۳۱	۰/۰۰۱	-۰/۱۷۸
عدالت-رویه‌ای	۰/۵۰۱	۰/۰۳۸	۰/۱۹۱	۰/۰۹۵	۰/۳۴۵	-۰/۰۵۸	۰/۰۰۰	۰/۲۱۸
مشروعیت سیاسی	۰/۸۲۳	-۰/۰۱۲	۰/۰۰۰	۰/۲۳۶	۰/۴۷۷	۰/۰۴۳	۰/۵۱۱	۰/۰۴۲
قطعیّت مجازات	۰/۴۴۴	-۰/۰۳۸	۰/۰۰۷	-۰/۱۳۹	۰/۲۴۱	-۰/۰۶۴	۰/۰۶۳	-۰/۰۶۴
تعهد دینی	۰/۰۰۰	۰/۲۰۶	۰/۴۰۹	-۰/۰۴۳	۰/۰۴۹	-۰/۱۱۴	۰/۸۰۰	-۰/۰۱۳
سرمایه اجتماعی	۰/۰۷۱	-۰/۱۰۷	۰/۱۹۴	۰/۰۷۷	۰/۰۲۵	-۰/۱۳۰	۰/۲۷۲	۰/۰۶۵
فردگرایی	۰/۰۰۰	-۰/۲۸۶	۰/۳۱۳	۰/۰۵۲	۰/۰۴۰	۰/۱۰۲	۰/۰۰۰	۰/۳۰۲
تحلیل واریانس:	تحلیل واریانس:		تحلیل واریانس:		تحلیل واریانس:		تحلیل واریانس:	
	۳۱/۶۹۸	۲۱/۹۹۹	۹/۰۷۰	۱۷/۴۱۵				
سایر	معناداری: ۰/۰۰۰	معناداری: ۰/۰۰۰	معناداری: ۰/۰۰۰	معناداری: ۰/۰۰۰	معناداری: ۰/۰۰۰	معناداری: ۰/۰۰۰	معناداری: ۰/۰۰۰	معناداری: ۰/۰۰۰
اطلاعات	ضریب تعیین: ۰/۲۸۷	ضریب تعیین: ۰/۱۴۳	ضریب تعیین: ۰/۰۶۴	ضریب تعیین: ۰/۲۱۰	ضریب تعیین: ۰/۰۶۴	ضریب تعیین: ۰/۲۱۰	ضریب تعیین: ۰/۲۱۰	ضریب تعیین: ۰/۲۱۰

در تبیین متغیر وابسته هنجارگرایی متعهدانه و پیش‌بینی تغییرات آن، چهار متغیر مستقل مؤثر بوده‌اند و نقش علی ایفا می‌کنند. این چهار متغیر به ترتیب شدت اثرگذاری عبارتند از: ۱. فردگرایی؛ ۲. تعهد دینی؛ ۳. کنترل رسمی؛ ۴. کنترل غیررسمی. براساس ضریب تعیین این معادله، این چهار متغیر نزدیک به ۲۹ درصد از تغییرات متغیر هنجارگرایی متعهدانه را ارزیابی می‌کنند. در هنجارگرایی مصلحت‌گرایانه دو متغیر مستقل به لحاظ علی اثرگذار بوده‌اند که براساس شدت اثرگذاری عبارتند از: ۱. مشروعیت سیاسی؛ ۲. قطعیت مجازات. بر مبنای ضریب تعیین، این دو متغیر درصد ناچیزی (۱۴ درصد) از تغییرات هنجارگرایی مصلحت‌گرایانه را

تبیین می‌کنند. معادله رگرسیون مرتبط با هنجارگرایی اجبارگرایانه فقط تأثیر دو متغیر مستقل ۱. سرمایه اجتماعی و ۲. فردگرایی را بر متغیر وابسته نشان می‌دهد و این دو متغیر ۶ درصد از تغییرات هنجارگرایی اجبارگرایانه را پیش‌بینی می‌کنند. در انتها به هنجارگرایی عادت‌گرایانه اشاره می‌کنیم که چهار متغیر مستقل ۱. فردگرایی؛ ۲. عدالت- رویه‌ای؛ ۳. خودکنترلی و ۴. کنترل غیررسمی به ترتیب بیشترین تأثیر را بر پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته داشته‌اند که ۲۱ درصد محاسبه شده است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

هنجار اجتماعی یکی از مفاهیم کلیدی در علوم اجتماعی به‌شمار می‌رود. هنجارها یا الگوهای رفتار اجتماعی موجب سلامت روابط اجتماعی و تداوم حیات نظام اجتماعی می‌شوند. رعایت هنجارها برای زندگی جمعی و نظم اجتماعی الزامی‌اند و اگر در شبکه گسترده روابط اجتماعی، هنجارها رعایت نشوند، زندگی اجتماعی آشفته و جامعه عملاً فلج می‌شود. در آن صورت روابط اجتماعی با هدف ارضای بهتر نیازها، تأثیر معکوس خواهد گذاشت و با ورود انسان به شبکه روابط اجتماعی، باید انتظار داشته باشد که این روابط مانع دستیابی او به هدفش خواهند شد. در این پژوهش هنجارگرایی شاخصی با چهار بعد متعهدانه، مصلحت‌گرایانه، اجبارگرایانه و عادت‌گرایانه تعریف شده است (امینیان، ۱۳۹۲) که با توجه به نقش کلیدی این زمینه در خصوص نظم اجتماعی جامعه، این پژوهش در پی تبیین عوامل اجتماعی مؤثر بر این هنجارگرایی با توجه به سه دیدگاه کنترل اجتماعی، عدالت- رویه‌ای و سرمایه اجتماعی بوده است.

براساس نتایج این پژوهش، میانگین رتبه‌ای میزان رعایت هنجارگرایی در شهر تهران ۲/۸۱ از ۵ نمره بوده است. براساس میزان فراوانی ابعاد چهارگانه هنجارگرایی نیز هنجارگرایی مبتنی بر تعهد با اختلاف بسیار زیادی نسبت به سایر ابعاد، بیشترین فراوانی را داشت (۳/۰۸ از ۶) و هنجارگرایی مصلحت‌گرایانه، اجبارگرایانه و عادت‌گرایانه به ترتیب در اولویت‌های بعدی فراوانی قرار دارند.

روابط دویبه‌دو متغیرها نشان می‌دهد زنان بیشتر از مردان با هنجارهای اجتماعی هم‌نواپی می‌کنند. آمار جرایم و اخبار مربوط آن، انجام‌دادن جرم را فعالیتی مردانه ترسیم می‌کنند (ساکو، ۱۹۹۵: ۱۴۳). از سوی دیگر براساس پژوهش‌ها (صادقی، ۱۹۹۶) در صورت ارتکاب جرم،

هزینه‌ها و پیامدهای جرم (از جمله بی‌اعتباری اجتماعی و براعتمادی در ازدواج) برای زنان، مخصوصاً در دوران تجرد بسیار جدی است. درواقع داغ‌ننگ^۱ جرم، برای جلوگیری زنان از هنجارشکنی بسیار تعیین‌کننده است.

از سویی ارتباط مثبت میان سن و هنجارگرایی نیز تأیید شد. بر این اساس با افزایش سن، میزان هنجارگرایی نیز افزایش می‌یابد؛ احتمالاً علت این موضوع مربوط به سبک زندگی همراه با خطر در سنین جوانی است که افراد سنین پایین‌تر، بیشتر در معرض همنشینی‌های مجرمانه قرار می‌گیرند؛ همچنین به دلیل نظارت کمتر از سوی جامعه بر آنها، بیشتر از سایر گروه‌ها جرم انجام می‌دهند.

پایگاه اقتصادی- اجتماعی نیز با هنجارگرایی ارتباط معنادار و مثبت دارد. بر این اساس افراد متعلق به طبقه اجتماعی بالا نسبت به سطوح پایین‌تر با هنجارهای اجتماعی بیشتر هم‌نوا می‌کنند. با توجه به ارتباط این متغیر با بعد اجبارگرایانه هنجارگرایی، افراد با امتیاز بالای اقتصادی و اجتماعی برای حفظ منافع مادی و منزلت اجتماعی خود و پرهیز از مجازات‌های رسمی و غیررسمی نسبت به طبقات پایین‌تر بر مبنای اجبار با هنجارها بیشتر هم‌نوا می‌کنند. متغیرهای کنترل نیز تأییدکننده نگاه کارکردگرایانه در مؤثر بودن متغیرهای کنترل رسمی، کنترل غیررسمی، خودکنترلی، قطعیت مجازات و همچنین تعهد دینی در تضمین نظم اجتماعی و افزایش رعایت قواعد اجتماعی در جامعه بوده است. همچنین براساس رویکرد نظری مرتبط با عادلانه‌بودن رویه‌های قانونی مشخص شد که متغیرهای عدالت- رویه‌ای و مشروعیت سیاسی ارتباط معنادار با هنجارگرایی دارد. آخرین رویکرد نظری بررسی‌شده در این پژوهش نیز تأییدکننده ارتباط متغیر سرمایه اجتماعی و همچنین فردگرایی با میزان رعایت هنجارهای اجتماعی است. البته در این بین فردگرایی ارتباط معکوس با هنجارگرایی دارد. با کاهش فردگرایی (که خود به دلیل افزایش مشارکت اجتماعی و حتی حمایت اجتماعی از شاخص‌های افزایش سرمایه اجتماعی است)، میزان هنجارگرایی افزایش می‌یابد. درنهایت، تحلیل رگرسیون چندگانه نشان داد که متغیرهای مستقل تعهد دینی، خودکنترلی، فردگرایی، مشروعیت سیاسی، عدالت- رویه‌ای و قطعیت مجازات به اندازه $0/429$ از کل واریانس متغیر وابسته هنجارگرایی را در شهر تهران تبیین می‌کنند.

بر این اساس سرمایه اجتماعی ممکن است نگرشی مثبت نسبت به سازمان‌های مجری قانون در ذهن افراد به وجود آورد. به‌ویژه به دلیل تأثیر عملکرد پلیس و سایر سازمان‌ها در جایی که شبکه‌های اجتماعی قوی و سطوح همبستگی هنجاری بالاست. سقوط شدید و ناگهانی سرمایه اجتماعی با افزایش شدید از خودبیگانگی و رفتار ضد اجتماعی، مخصوصاً بین مردان جوان همراه بوده است (فیلد، ۱۳۸۶: ۱۰۰-۱۰۲). سرمایه اجتماعی در برقراری نظم اجتماعی نقشی مؤثر دارد که حاصل روابط اجتماعی بین افراد، گروه‌ها و نهادهای اجتماعی است. زیرا سرمایه اجتماعی با متغیرهای شناخته‌شده همچون اعتماد، آگاهی، نگرانی درباره دیگران و مسائل عمومی، مشارکت در مسائل عمومی، انسجام و همبستگی گروهی و همکاری ارتباط دارد (تاجبخش، ۱۳۸۴). در واقع اساس سرمایه اجتماعی، رابطه است که حمایت‌های صورت‌گرفته در گروه‌هایی همچون خانواده، دوستان و روابط شغلی و سازمانی بر افزایش روابط اجتماعی و مشارکت اجتماعی فرد بسیار مؤثر بوده است که این موضوع احتمال هنجارگرایی را نیز افزایش می‌دهد. از سوی دیگر مجموعه‌ای از گرایش‌های ذهنی و شیوه نگرش به جهان وجود دارد که ممکن است بر کمیت و کیفیت هم‌نوایی فرد با هنجارهای اجتماعی نقش مهمی ایفا کند. مردمی که در زمینه‌های اجتماعی مشابه، زندگی می‌کنند اغلب باورهای اخلاقی مشترکی نیز دارند. اگر این باورها غایب یا ضعیف شوند احتمال فعالیت‌های ضد اجتماعی یا غیرقانونی در افراد افزایش می‌یابد (سگل، ۲۰۰۷: ۲۳۰؛ برن، ۱۹۹۵: ۶۰). بنابراین فرد متأثر از اعتقادات معمول جامعه، احساس وظیفه اخلاقی برای هم‌نوا بودن و رعایت قوانین می‌کند. در واقع مذهب با انتقال قواعد اخلاقی و درونی‌کردن آنها در افراد جامعه، موجب تقویت نظم اخلاقی جامعه می‌شود. بر همین اساس نسبت هنجارها با دیانت و شرع (هنجارهای مبتنی بر دیانت) برای افراد معتقد و دین‌دار بسیار مهم است. در واقع وقتی افراد رعایت هنجارها را در راستای دین‌داری خود و یک رفتار دینی تفسیر می‌کنند، رعایت آن هنجار را در هر شرایطی برای خود واجب می‌دانند که این شیوه از هنجارگرایی، مستقیماً با تعهد هنجاری و درونی‌کردن هنجارها در ارتباط است.

در یک تحلیل نهایی، «قرار» و «وابستگی» ممکن است هسته مرکزی تحلیل و تبیین‌کننده فرآیند هنجارگرایی و گونه‌های مرتبط با آن باشد. افراد براساس دلایل و شرایط گوناگون نامبرده، در پی حفظ وضعیت موجود هستند که منجر به رویکردی محافظه‌کارانه و شرایط ایستا (استاتیک) خواهد شد. در واقع پیوستگی، یکپارچگی و انسجام اجتماعی افراد هم‌نوا با نظام

اجتماعی و هنجاری بیشتر است. در موضوع هنجارگریزی نیز، بیشتر فرار از شرایط موجود مطرح است که در آن بیشتر رویکرد تغییرطلبانه و شرایطی پویا (دینامیک) به چشم می‌خورد.

منابع

- «ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان» (۱۳۸۲) یافته‌های پیمایش در ۲۸ استان کشور، وزارت فرهنگ و ارشاداسلامی.
- افشاری، رضا (۱۳۷۸) بررسی میزان گرایش به قانون و عوامل مؤثر بر آن: کارکنان اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی استان همدان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی.
- امینیان، احسان (۱۳۹۲) سنخ‌شناسی و تبیین جامعه‌شناختی هم‌نواپی در میان کنشگران تهرانی؛ با - تأکید بر هنجارهای اجتماعی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- بودون، ریمون و فرانسوا بوریکو (۱۳۸۵)، فرهنگ انقادی جامعه‌شناسی، ترجمه عبدالحسین نیک- گهر، تهران: نشر فرهنگ معاصر.
- بیرو، آلن (۱۳۶۷) فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: انتشارات کیهان.
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی، توسعه) تهران: نشر شیرازه.
- تیموری، محمود (۱۳۹۱) تحلیل جامعه‌شناختی موقعیت اجتماعی معلمان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵) جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی، تهران: نشر نی.
- حاجی‌زاده‌میمندی، مسعود و زارع شاه‌آبادی، اکبر و لعل‌سجادی، محمود (۱۳۸۹) «بررسی رابطه بین رعایت هنجارهای اجتماعی و میزان رضایت شغلی (مطالعه موردی: معلمان شهر مشهد)»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره یازدهم، شماره ۲، تابستان ۱۳۸۹: ۱۲۴-۱۴۴.
- حاجی‌صفرعلی، احمد (۱۳۸۱) بررسی علل قانون‌گریزی در رانندگی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات.
- دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی (۱۳۷۵) «بررسی نگرش مردم ارومیه نسبت به قانون و روحیه قانون‌پذیری»، دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی استان آذربایجان غربی.
- رضایی، محمد (۱۳۸۳) «میزان، نوع و عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی»، طرح تحقیقاتی، مؤسسه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸) آنومی یا آشفتگی اجتماعی، پژوهشی در زمینه آنومی در شهر تهران، تهران: انتشارات سروش.

- ساروخانی، باقر (۱۳۷۰) درآمدی بر دایره‌المعارف علوم اجتماعی، تهران: سازمان انتشارات کیهان.
- ساعی، علی و نامور، اکبر (۱۳۸۸) «تحلیل جامعه‌شناختی بیماری قلبی و عروقی: مطالعه موردی شهر بوشهر»، مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران، دوره دهم، شماره ۴: ۱۰۵-۱۲۹.
- سلیمی، علی؛ داوری، محمد (۱۳۸۶) جامعه‌شناسی کجروی، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- شمس نجف‌آبادی، فاطمه (۱۳۷۹) تأثیر عوامل اجتماعی (خانواده، گروه هم‌نشینان و در ملاء و منظر عام‌بودن) بر نحوه پوشش دختران دبیرستانی در شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه تهران.
- صداقت، کامران (۱۳۸۴) بررسی نقش عوامل فرهنگی- اجتماعی مؤثر بر قانون‌گرایی و قانون‌گریزی شهرستان تبریز، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
- صدیق سروستانی (۱۳۸۲) «بهنجار نظم و نابهنجار رفتار»، فصلنامه دانش‌انتظامی، شماره ۱: ۳۸-۵۳.
- عضدانلو، حمید (۱۳۸۴)، آشنایی با مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی، تهران: نشرنی، چاپ اول.
- علیخواه، فردین (۱۳۷۸) «نقش صدا و سیما در ترویج رفتار قانون‌مند»، مؤسسه تحقیقات صدا و سیما، طرح تحقیقاتی.
- علیخواه، فردین (۱۳۸۳) سنجش مفاهیم اساسی علوم اجتماعی (جلد ۱ و ۲)، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرح‌های ملی.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۴) «سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی»، در: سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، گردآوری کیان تاجبخش، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- فیروزجائیان گلوگاه، علی‌اصغر (۱۳۸۷) «فرا تحلیل مطالعات انجام‌شده در حوزه ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی»، مجله راهبرد فرهنگ، سال اول، شماره دوم: ۱۲۳-۱۴۷.
- فیروزجائیان گلوگاه، علی‌اصغر (۱۳۸۸) تحلیل جامعه‌شناختی قانون‌گریزی در شهر تهران، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه تهران.
- فیلد، جان (۱۳۸۶) سرمایه اجتماعی، غلامرضا غفاری و حسین رضائی، تهران: نشر کویر.
- کرمانشاهیان، ام‌البنین (۱۳۷۵) گرایش به حجاب و برداشت از آن در میان دانشجویان دانشگاه‌های دولتی و آزاد تهران، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه الزهرا.
- گولد، جولیس و ویلیام. ل کولب (۱۳۷۶) فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه گروه مترجمان به ویراستاری محمدجواد زاهدی مازندرانی، تهران: مازیار، چاپ اول.

- مقدس، علی‌اصغر (۱۳۷۴) «منزلت مشاغل در جامعه شهری ایران: مورد مطالعه شهر شیراز»، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره دهم، شماره دوم، بهار ۱۳۷۴.
- یاقوتی، هدا (۱۳۹۱) بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر افسردگی، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد رشته پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه شهیدبهشتی.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۵) بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتار اجتماعی- فرهنگی در ایران، معاونت پژوهشی و آموزشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مدنی قهفرخی، سعید (۱۳۸۲) «پیامدهای جنسیتی تخریب سرمایه اجتماعی»، فصلنامه پژوهش زنان، شماره ۵: ۳۴-۳۷.
- ممتاز، فریده (۱۳۸۱) انحراف اجتماعی، نظریه‌ها و دیدگاه‌ها، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- موسوی، سیدمحسن (۱۳۸۷) «بررسی جامعه‌شناسی عوامل مؤثر بر شادمانی در سطوح خرد و کلان، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد رشته پژوهش، دانشگاه شهیدبهشتی.
- Abercrombie, Nicholas. et al. (1984) *Penguin dictionary of sociology*. Penguin Books.
- Akers, Ronald L, (1991), *Self-control as a general theory of crime*. Journal of Quantitative Criminology. 7(2).
- Beirne, Piers and James Messerschmidt (1995) *Criminology*, Harcourt Brace & Company, United States of America.
- Coleman J. S (1990) *Equality and achievement in education*, westview press, boulder.
- Gottfredson, Michael R. & Hirschi, Travis (1990) *A general Theory of Crime*, Stanford: Stanford University Press.
- Gransmick, Harold, G & etc (1993) *Testing The Core Empirical Implications of Gottferdson and Hrischi s general Theory of Crime*, Journal of Research in Crime and Delinquency, Vol. 30. No. 1. pp: 5-29.
- Greenberg, David (1999) *The Weak Strength of Social Control Theory*, Journal of Research in Crime and Delinquency, Vol. 45. No. 1. pp: 66-81.
- Horton, P, Hunt, C. (1984) *Sociology*. Mcgraw-Hill International Book Company.
- Hirschi, Travis (1969) *Causes of delinquency*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- Maguire, Mike; Morgan, Rod; Reiner, Robert (2007) *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press.
- Polakowski, Michael (1994) *Linking self- and social control with deviance: illuminating the structure underlying a General Theory of Crime and its relation to deviant activity*, Journal of Quantitative Criminology, 10 (1).
- Sadeghi-Fassaei, Soheila. 1996. *Women and Crime in Iran: The Effect of the Circumstances of Women's Occupation on Crime*. Ph. D. Dissertation, University of Manchester.
- Sacco, V. F (1995) *Media Constructions of Crime*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 539: 141- 54.
- Siegel, Larry, J (2007) *Criminology: Theories, Patterns and Typologies*, Thomson Wadsworth, Canada.
- Thompson, William E. & Mitchell, Jim& A. Doddler, Richard (1984) *An empirical test of Hirschi's control theory of delinquency*, Deviant Behavior. 5.

- Tyler, Tom. R & Jon. M. Darley (2000) *Building a Law-abiding Society: Taking Public Views about Morality and Legitimacy of Legal Authority into account When formulating Substantive law*, Hofstrat law Review, Vol, 28, PP: 707-739.
- Tyler, Tom. R & Jeffrey Faggan (2008) *Legitimacy and Cooperation: Why do People Help the Police Fight Crime in their Communities?* Ohio State Journal of Criminial law, Vol. 6.
- Tyler, Tom. R (2001) *Trust and Law- Abidingness: a Proactive Model of Social Regulation*, The Australian National University, Research School of Social Sience, Working Paper, no, 16.
- Tyler, Tom. R & E. Allan Lind (2002) *Perosedual Justice*, in Handbook of Justice, Research in Law, edited by Joseph Snders and V. Lee Hamilton. Kluwer Academic Publisher, New York, pp: 65- 92.
- Tyler, Tom. R (2006) *Why People Obey The Law*, Princeton University Press.
- Tyler, Tom. R (2008) *Perosedual Justice and The Courts*, Court Review, Volume 44, pp: 26-31.

